

KRIG OG FREUD

En rundbordssamtale om krig

Med udgangspunkt i Freuds artikel Hvorfor krig? indbød SLAGMARK den 16. september 1987 Anders Boserup og Klavs Birkholm, der begge er forskere ved Center for Freds- og Konfliktforskning i København, Uffe Østergaard, historiker ved Århus Universitet, og Kaj Bollmann, sognepræst i København og aktiv i fredsbevægelsen, til en rundbordssamtale. Fra SLAGMARKS redaktion deltog Erling Hommelgaard og Ole Morsing.

1. Statens krig og individernes vold

Slagmark: Freud anfører denne historie, som han siger, alle kender og anerkender: historien om udviklingen fra de primitive samfunds vold, overvindelsen af volden ved at de svage slutter sig sammen og danner et fællesskab, hvor retten sejrer over volden. Det er selvfølgelig stadigvæk en voldelig ret, en ret, der udøver vold. Han nævner selv Romerriget og Frankrig som eksempler. Han peger på, at det drejer sig om imperier, hvis krigsførelse ikke kan bedømmes entydigt.

Klavs Birkholm: Begyndelsen af artiklen synes jeg er den dårligste del. Jeg kommer til at tænke på, at den meget ligner Hobbes' fremstilling, som er tre hundrede år ældre, og at den måske bare er en lille smule mere primitiv end hos Hobbes. Freud skriver, at sammenslutningen sker, for at de svage skal få magt over den stærke, men i grundprincippet er det det samme som hos Hobbes. Det er en tradition, som bliver grundlagt omkring Hobbes' tid, og som hører den naturvidenskabelige mekanistiske verdensopfattelse til. Et magtbegreb fra det, man kunne kalde det store borgerlige

afsnit i historien. Jeg synes, der er nogle meget store brudflader i Freuds artikel, modsætningen mellem det her og så det, han beskriver i slutningen, hvor han kommer ind på sin driftsteori, og især til allersidst, hvor han kommer ind på sin opfattelse af kulturudviklingen, hvor jeg synes, der er nogle meget spændende og vidtrækkende overvejelser.

Anders Boserup: Det helt fundamentale problem ved Freuds artikel er, at han sammenblander to helt forskellige ting, nemlig individplanet, hvor han kan tale om drifter, mennesker som dyr osv., og statsplanet. Staten er for ham bare en samling individer, og derfor bliver statens aggressivitet blot et udtryk for individets aggressivitet og drifter, og det forplumrer hele diskussionen og gør, at krigsfænomenet blot anskues som et privatpsykologisk problem. En mere korrekt måde ville være at se staten som en institution til at bekriige andre. Den er først og fremmest vendt udad. Og så må den, for at kunne gøre det effektivt, også i en eller anden grad skabe en indre orden, hvordan den nu end gør det. Men her er det, som om staten eksisterer i et vakuum som noget, der bare skal skabe indre fred. Derfor bliver dens hovedtræk, som vel også historisk har domineret - nemlig at den er en krigsførende magt - ligesom tilsløret.

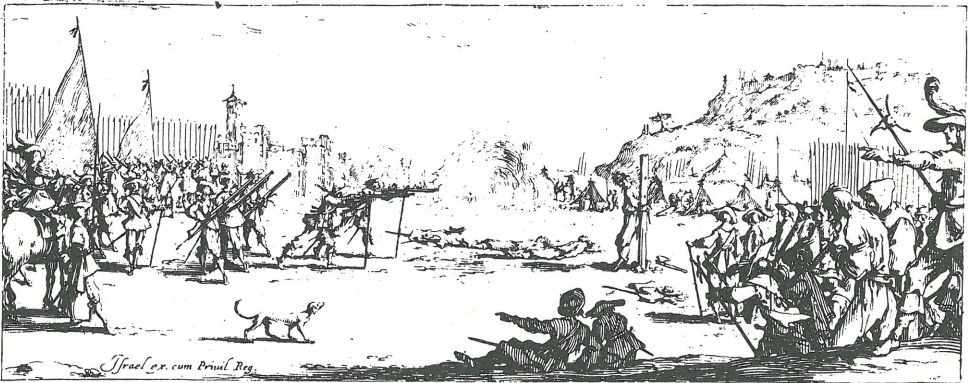
Slagmark: Ja, det er måske det, der er tanken: at staten sætter en sådan indre fred og måske midlertidigt må bekriige andre stater, men så forudsætter tankegangen - og det er måske det, Freud tager op - problematikken om Folkeforbundet, etableringen af en verdensstat.

Anders Boserup: Jamen, da er det jo, at han kommer til at skride helt ud og ikke ser, at problemet har en anden karakter. Han starter med forestillingen om staten som en form for union mellem mennesker, som gør, at vi kan komme til at leve i fred inden for det pågældende territorium. Derefter er der ikke noget mærkeligt i at forestille sig, at Folkeforbundet på samme måde ligesom kan få helheden til at eksistere i fred. Hvis han derimod startedefra den anden ende og havde sagt, at staten i sin oprindelse og historisk primært er et instrument til forsvar-angreb i forhold til andre stater, så er det klart, at der ingen vej går fra den der vækst fra småstater til større stater, til imperier osv. Det sidste skridt, hvor pludselig alle imperier slår sig sammen i et fredeligt forbund - hvor skulle det komme fra? Sammenslutningen sker som en alliance mod andre ydre fjender. Og så er det klart, at man ikke bare kan tro på, at civilisationen efterhånden vil bevirke, at selv supermagterne slår sig sammen i en stor stat. Freud bliver ligesom blind for det egentlige problem ved at skabe et fredeligt verdenssamfund. Hidtil er det sket ved, at man har allieret sig mod nogle andre, og ikke for internt at skabe orden.

Klavs Birkholm: Jeg er, som du nok kan tænke, ikke enig. Jeg mener snarere, at problemet i denne her hobbeske opfattelse er, at den ikke medtænker de individual-psykologiske aspekter af kulturudviklingen og betingelserne for fred, som Freud kommer ind på i slutningen af sin artikel. Centralmagten, som han taler om som en nødvendig forudsætning for at skabe fred, er i virkeligheden en helt utilfredsstillende måde at løse de problemer på.

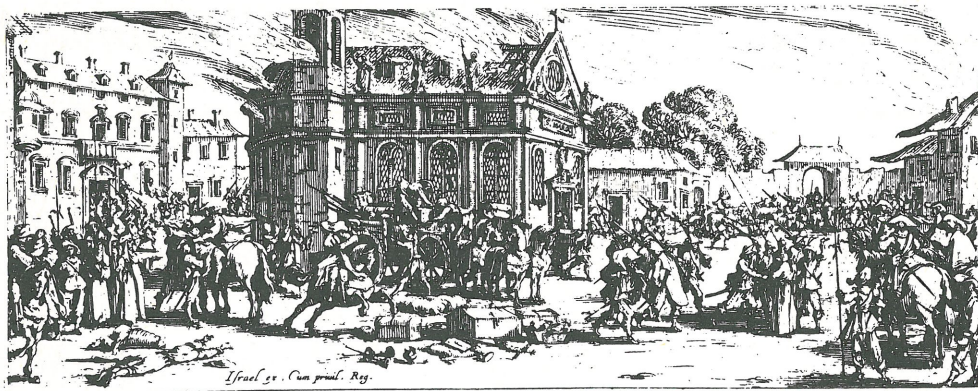
Anders Boserup: Snakker vi om det samme? Snakker du om centralmagten som en måde at skabe indre fred på eller ydre fred? I historien har vi aldrig kendt andet end en centralmagt, der altid stod over for andre centralmagter, en stat havde altid andre stater over for sig. Og man kan vel egentlig sige, at det er, hvad staten drejer sig om. I alle tilfælde må vi sondre klart mellem det at skabe indre fred og det at skabe ydre fred. Det første har nemlig staterne klassisk kunnet, og det andet har de klassisk ikke kunnet.

Klavs Birkholm: Det, som jeg her anfægter, er i virkeligheden ideen om, at en stærk centralmagt er et led i etableringen af fred i verden. Jeg mener snarere, at forudsætningerne er nogle ændringer i individerne, og at centralmagten ikke kan tilvejebringe fred.

Anders Boserup: Det er jo lidt ørkesløst at diskutere, om det er hensigtsmæssigt eller uhensigtsmæssigt med et sådant imperialt etableret verdensmagtmonopol. I atomalderen lader det sig ikke længere gøre. Det kunne tidligere lade sig gøre, men ikke længere.

Kaj Bollmann: Det var det, jeg ville sige, for de visioner, der cirkulerer i fredsbevægelser og andre steder, går faktisk i lige præcis den modsatte retning. De går i retning af, at det i fremtiden må dreje sig om decentralisering, om mange poler og et forsøg på at køre ud fra en balance mellem mange poler og en gradvis nedspænding mellem de modsætninger, der er mellem disse poler. Hvis man tænker det i dybden, må det i hvert fald være ud fra en tankegang om, at man ikke har behov for en sådan stor centralmagt eller en stor statsmagt, og spændingen tværtimod kan være fredsskabende og ikke kun udvikle modsætninger i retning af krig osv.

Anders Boserup: Sagen er jo, at en del af fredsbevægelsen gør nøjagtig det samme, som Freud gør i denne artikel, nemlig helt glemmer statens eksistens. For Freud er der bare mennesker på et stort terræn, og hvordan holder de fred med hinanden? Ja, det er ved kærlighedsdrifter osv. Det samme gør i virkeligheden fredsbevægelsen. For den vil på en underlig dilemma-fyldt måde have en form for enhed, som man næsten kunne kalde en verdensregering. Men en rigtig stat er det ikke. Tilbage er kun den stat, som egentlig var den krigsførende magt - den er bare tænkt væk. Og derfor er der

så at sige ikke andet end kommunerne, de våbenløse kommuner i en global stat.

Klavs Birkholm: Det kan godt være, at Anders har ret i, at der for Freud bare er mennesker. Men problemet med dit koncept er, synes jeg, at du måske risikerer at havne i det modsatte - for dig er der bare stater. Og sagen er jo, hvis vi vender tilbage til udgangspunktet og diskuterer den hobbeske opfattelse, at den i virkeligheden bygger på en bestemt opfattelse af mennesker og menneskers psykologi og af hvordan mennesker interagerer og hvilke behov, der får dem til at gøre det ene eller det andet. Og jeg mener, at den er forkert. I virkeligheden er det den samme antropologi eller hvad man kalder sådan noget, som du også forudsætter.

Uffe Østergaard: Mennesket som konkurrerende og krigerisk væsen...

Klavs Birkholm: Netop. Denne alles kamp mod alle og den stærkes ret forudsættes her som noget givet i begyndelsen af Freuds brev. Det leder ham til at se på staten som det nødvendige instrument til at skabe fred, i modsætning til slutningen, hvor han kommer ind på, at kulturudviklingen faktisk forandrer mennesker, og at denne forandring giver nogle helt nye historiske perspektiver. Og den dimension falder også ud, når man snakker om, at staterne...

Anders Boserup: Vi må jo ligesom starte med det eneste realistiske udgangspunkt, der kan sige noget, når vi taler om krig. Vi må tale om forhold mellem stater, ikke om forhold mellem personer. Det, vi må spørge os selv om, er: hvad er muligheden for at skabe strukturer og systemer mellem staterne, som kan forhindre dem i at gå i krig? Og derfor kommer vi ikke rigtig nogen vegne med overvejelser over, hvordan staterne som magter indadtil kan skabe fred. Det er et helt andet problem. Fredsproblemet bliver forvansket af at blive set i det lys.

Klavs Birkholm: Men jeg mener ikke, du kan sætte vandtætte skodder mellem den individuelle driftsstruktur og den organiserede vold.

Anders Boserup: Jo, det mener jeg, man for Guds skyld skal gøre. Det er klart, at der en vis parallellitet imellem dem, for hvis vi snakker ligesom Freud og spekulerer i filosofiske vendinger, hvad er så grunden til, at mennesket har det, han kalder en aggressionsdrift? Det er jo den simple nødvendighed for det enkelte individ af at skulle hævde sig i et eller andet omfang. Det samme må staterne, hvis de ikke vil

gå til grunde. Og derfor er de begge så at sige sat ind i en struktur, der gør, at man må hævde sig over for de andre, og det kan altså udarte til enten interpersonlig vold over for individer eller krig mellem stater. Men det hænger sammen med den struktur, de er i.

Kaj Bollmann: Jeg er ikke sikker på, at jeg helt forstår dig, men umiddelbart synes jeg, at Klavs har fat i noget meget vigtigt i det der med menneskesynet. En af mine første reaktioner på den første del af Freud-artiklen var, om han dog ikke kunne forestille sig statsdannelsen på grundlag af et positivts fællesskabsbehov, et positivt behov for at løse problemer i fællesskab, eller om det kun var noget med den socialt organiserede vold. Og der kan jeg ikke rigtig forstå det, du siger om parallelliteten, behovet for at hævde sig. Hvorfor skulle det være et nødvendigt behov for stater, hvorfor skulle man ikke kunne forestille sig stater hvilende på menneskesyn eller idégrundlag eller fælles holdninger, der var ikke-ekspansive og ikke behøvede at hævde sig.

Anders Boserup: Med at hævde sig mente jeg slet ikke fremfarende eller offensiv. Jeg mente egentlig nærmest selvforsvar af egne interesser, som på en eller anden måde hele tiden er udsat for en trussel - større eller mindre, måske mindre mange gange.

Kaj Bollmann: Men altså - man vender jo altid tilbage til Skandinavien som et eksempel på stater, hvor det er lykkedes at oparbejde en eller anden form for fredeligt forhold, hvor modsætninger trods alt løses på meget stilfærdig vis. Man kunne tage et eksempel, hvor oven i købet en stormagt er inddraget, nemlig grænsereguleringen mellem Danmark og Tyskland. Der lykkedes det jo rent faktisk også at lave noget på en måde, så en modsætning blev bragt ud af verden. Jeg forstår altså ikke, hvorfor man ikke kan forudsætte et interessefællesskab frem for en interessemodsatning.

Klavs Birkholm: Jeg kunne godt tænke mig at spørge dig, Anders: når du taler om, at statens udvikling kan befordre den og den positive proces, identificerer du så statens udvikling med det, som Freud kalder kulturudviklingen. Han taler jo om kulturudviklingen i en meget omfattende forstand, når han taler om, at den så at sige gør os til andre mennesker.

Anders Boserup: Ja, og det kan man da ikke udelukke også kan have en indflydelse på staterne, men der er en forskel mellem, at vi bliver andre mennesker - og det er længe siden, at vi er blevet civiliserede mennesker, der ikke kan lide krigen. Der er en kæmpeforskel mellem det og så spørgsmålet om, hvad staterne gør, nemlig at de i sidste ende må ty til

krigen som den sidste måde at forsvare sig på. Det er ærlig talt ikke noget nyttigt instrument eller noget godt instrument, men det er det sidste...

Klavs Birkholm: Enig. Men kan man så ikke forestille sig, at kulturudviklingen så at sige kan udspille staterne?

Anders Boserup: Næh. Det, man vel kan forestille sig, er, at kulturudviklingen bevirker, at vi lærer en hel masse andre måder, hvorpå vi kan håndtere konflikter mellem stater, hvis vi stadig taler om et statssamfund. Men vi er pludselig ovre i hel anden boldgade, hvis vi begynder at sige, at man kunne borttænke den sidste ressource-mulighed af at ty til krig, ikke i offensiv, men derimod i defensiv forstand. Det er et andet problem.

2. Aggressivitet og kulturudvikling

Uffe Østergaard: Men når man så har sagt så meget, som jeg synes er rigtigt, så er man på den anden side rustet til at gå i gang med at undersøge sammenhængen mellem statsstruktur og krig og de enkelte mennesker. Det er du ude efter, Klavs, og her føler du dig tiltalt af Freuds bud. Det kan jeg ikke rigtig overskue, om jeg gør. Hvis jeg lige må give et eksempel på, hvordan jeg ser denne forbindelse mellem det store, generelle organisationsniveau og så den enkelte person, som man måske kan drage nogle konsekvenser af, så vil jeg nævne nogle tendenser i moderne krigsforskning, hvor man udforsker, hvordan militærapparater helt kontant

får folk til at kæmpe. Det viser sig nemlig, at man i hærenes organisation kan se, at den ikke opererer med, at folk er krigeriske og kaster sig frem og lader sig slå ihjel. Den opererer med, at de fleste, det helt store flertal af folk, der bliver mobiliseret til at slå ihjel, løber væk, når det begynder at blive farligt. Og derfor er al militær organisation bygget op med henblik på at fastholde folk i nogle strukturer, så de ikke kan løbe væk. I 1700-tallet gik de på lange lige linjer, og hvis de løb væk, blev de skudt af andre, som befandt sig bagved. I moderne krig er det at slås i individuelle grupper et kæmpeproblem - den amerikanske hær i Vietnam brød sammen på det. Men ellers er strategien den at få nogle af de egne grupper frem i forreste linje og få dem anbragt i en vanskelig situation. Og altså: fem mand ofret, så kæmper de andre for kammeraterne, der er i vanskelighed. Alt dette synes jeg er interessant som et for mig håndfast og overbevisende vidnesbyrd om, at mennesket måske ikke nødvendigvis er krigerisk af natur og ude på at slå ihjel. Altså: den historiske erfaring siger, at godt nok har vi været indviklet i massevis af krige, men det er meget tænkeligt, at den normalmenneskelige reaktion ikke er at slå ihjel, og at krige kun kan lade sig gøre, når man bryder med den menneskelige natur. Og det er i virkeligheden det, som militær organisation handler om.

Anders Boserup: Så er den hovedtese, som jeg synes, jeg kan læse ud af Freud, nemlig at staternes aggressivitet skal forklares ud fra individernes aggressivitet, i hvert fald ikke holdbar, hverken teoretisk eller empirisk. Og det er jo fundamentalt, for så har man derved fået rejst spørgsmålet, om staten er en form for sum af de individer, der indgår i den. Og det stiller i hvert fald det problem, som Klavs rejser i et noget andet lys. Vi kan ikke bare gå ud fra, at fordi sæderne mildnes, så vil også statens sæder mildnes. Det er et mere komplekst forhold, der er mellem de to ting. Dermed er ikke sagt, at det ikke er betydningsfuldt, hvad der sker ideologisk og politisk i staten.

Klavs Birkholm: jeg føler mig ikke overbevist om, at Uffe og Anders har ret i, at krigene til enhver tid har været imod menneskets natur. Freud fremfører netop det synspunkt, at kulturudviklingsprocessen har ændret menneskene i en retning, så vi har en anden opfattelse af krigens vold end vi havde for tusind år siden. Det virkeligt spændende hos Freud ligger jo i slutningen, hvor han taler om, at pacifismen er blevet noget organisk, noget legemligt hos os. At kulturudviklingsprocessen altså har begrænset seksualfunktionen og har forstærket den intellektuelle beherskelse af driftslivet og har ført til, at aggressionerne måske i højere grad vender indad. Og det sammenligner han med en domesticeringsproces hos

dyrene og siger, at denne udvikling af menneskene fysisk og psykisk gør, at vi så at sige ser krigens rædsler på en anden måde, end vi gjorde for tusind år siden. Og det synes jeg er det virkeligt frugtbare i denne artikel - at han opererer med mennesket som både fysisk og psykisk foranderligt, og at han derfor også konvergerer med Marx, selv om Marx overhovedet ikke har driftslæren med. Men jeg vil sige, at denne proces ikke er så entydig, som Freud gør den til. Han er tilbøjelig til at se den som en automatisk og stadiagtig udvikling. Og der vil jeg snarere sige, at udviklingen af vores legemlige beskaffenhed, vores psykiske og fysiske beskaffenhed, i virkeligheden er et politisk spørgsmål. Altså et spørgsmål om politisk kamp.

Uffe Østergaard: Der er flere muligheder i det her. For samtidig med at den kan blive mere fredelig - det er det, du beskriver med Freud - er der det, som Anders vel var inde på før med demokratiet, som samtidig frigør nogle potentialer.

Klavs Birkholm: Men Freud taler jo om fornuftens diktatur som et mål. Og der vil jeg snarere tilslutte mig Marcuses udlægning af ham og tale om en erotisering af den politiske kultur som en vej til at minimere krigstruslen.

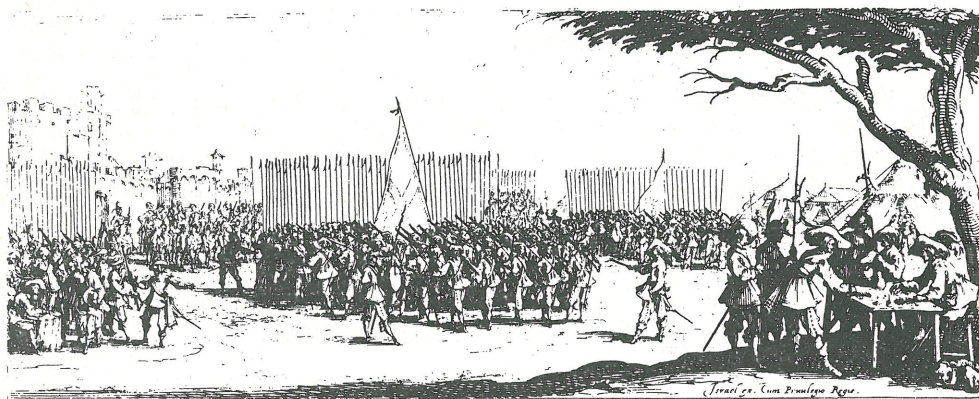
Anders Boserup: Problemet ved dit ræsonnement, Klavs, er, at du sikkert har ganske ret i, at der sker en ændring af individet. Men det springende punkt er: er der nogen grund til at tro, at det har direkte konsekvenser for staternes adfærd? Det er det virkelige spørgsmål, vi må rejse. Vores holdninger er anderledes, og vi kan bedre se krigens rædsler og opfatte dem som rædsler. Men har det nogen reelle konsekvenser for staternes adfærd? Og hvordan kan det så være, at vi i dette århundrede, hvor vi har haft verdenskrigene, nu ligger og forbereder os på atomkrig?

Klavs Birkholm: Det mener jeg godt, jeg kan forklare. Jeg mener, Freuds bedrift - og her tilslutter jeg mig Marcuses udlægning af ham - er at pege på æstetikens betydning. Normalt spiller den jo en fuldstændig inferior rolle i vores snak om den politiske udvikling og ikke mindst, når vi snakker om krig og fred. Men i virkeligheden - det mener jeg, og det er Freud også inde på her - antyder det i hvert fald, at vores æstetiske billeder udgør en konstitutiv kerne i kulturformen. Den politiske kamp er for mig at se en kamp om forskellige begreber om det skønne. Og det, som er sket i den kapitalistiske civilisationsproces, er, at skønhedsbegreberne bliver slået mere og mere i stykker, og at dette befordrer fraværet af visioner om en smukkere verden og mulighederne for afmagt over for statsledernes adfærd. Men jeg er klar over, at det er et koncept, der er fuldstændig i konflikt med

dit, fordi det bygger på forestillingen om, at mennesker selvstændigt skaber et demokrati, som kan kontrollere staternes adfærd.

Uffe Østergaard: Er det det, du mener med det skønne?

Klavs Birkholm: Det er som det regulerende princip.

3. Den guddommeliggjorte atombombe

Slagmark: Et spørgsmål rejser sig i dag - især hvis man er konfliktforsker: er det overhovedet muligt at tænke krigen? Jeg tænker på Jonathan Schell, der siger, at krigen er umulig i dag, og alternativet mellem krig og fred forsvinder, når krigen bliver umulig.

Anders Boserup: For det første er det klart, at vi ikke kan overleve en atomkrig. Det andet klare forhold er, at ingen fornuftig begrundelse ex post kan retfærdiggøre, at man griber til atomkrig. Det betyder jo ikke, at man ikke godt kan tænke og bør tænke mulighederne for at få rodet sig ind i en atomkrig, men det er klart, at man ikke kan sige, at dette er en atomkrig værd. Men sådan har det vel praktisk taget aldrig været i virkeligheden. Der er jo ikke ret mange af de større krige i historiens løb, hvor man vidste i forvejen, at hvis omkostningerne var så store, så var det da en god idé at gå i krig. Sådan starter krige ikke.

Klavs Birkholm: Jamen, er det det, dit spørgsmål går på - altså er krigen, atomkrigen mulig? - er det det, du mener med at tænke krigen?

Slagmark: Jeg tænker på hele den strategiske debat om atomkrigen, altså de amerikanske forskere, der netop taler om, at det er strategiske spil, scenarier, der mangler en referentiel forankring. Der har jo ikke været nogen atomkrig. Hiroshima-bomben afsluttede en epoke, hvor krigene blev mere og mere omfattende, men de aktuelle strategiske scenarier viser hen til en krig, der aldrig har fundet sted, og som tilmed erklæres for umulig. Er det stadig muligt at tænke i alternativet krig eller fred?

Anders Boserup: Nej, det tror jeg er fundamentalt rigtigt. Krigen er blevet umulig i en vis forstand, i en vis begrænset forstand. Den kan godt komme, men den er i en anden forstand umulig - kan ikke tænkes rationelt. Af samme grund er freden også i en vis forstand blevet umulig. Og står ikke længere i kontrast til krigen. Derfor har vi denne koldkrigs-situation, hvor man ustandselig forsøger at markere sig. Våbnene kan ikke rigtig bruges til at kaste på hinanden og sprænge i luften, så de bruges i et spil, der består i at overhale den anden og for at kunne markere sig, placere sig, få allierede og hvad ved jeg. De bliver ligesom til politiske instrumenter på en anden måde end de har været før. Og det er en sådan situation, vi har, efter at jævnbyrdigheden er opstået mellem supermagterne på atomområdet, og som udtrykker et helt nyt vilkår, hvor der hverken er krig eller fred og ikke rigtig kan være nogen af delene. Det kommer naturligvis lidt an på, hvad vi forstår ved fred, men det er en anden slags fred end den, vi har kunnet have før.

Kaj Bollmann: Der er en anden dimension i spørgsmålet... Det er den lammelse, som selv spørgsmålet om atomkrig skaber... Guddommeliggørelsen, også hos modstanderen, af selve fænomenet. "Fem minutter i tolv-stemningen", disse billeder, som er politisk, moralsk og menneskeligt lammende.

Slagmark: Ja, den apokalyptiske tone.

Kaj Bollmann: Ja, og hvor selve atombomben jo i og for sig udstyres med attributter, der minder om den gammeltestamentelige Gud, som man bøjer sig i støvet for, hvad enten man er for eller imod. Hvor man bliver totalt lammet og ikke kan tænke i andre baner, fordi man altså har alle symbolerne på den gammeltestamentelige Gud, når man betragter atombomben. Det skaber en eller anden form for total lammelse eller meget tit en form for lammelse, tænkemæssig lammelse, som gør, at man ikke når videre og ikke når om bag den problematik og videre - om jeg så må sige - til noget mere produktivt.

Klavs Birkholm: Og det, som Anders så siger, er, at denne lammelse så bliver et politisk middel, et politisk instrument.

Anders Boserup: Som i en vis forstand er Gud selvfølgelig. Der er altså realitet bag det. Det er et dommedagsvåben. På den anden side virker den især gennem den måde, hvorpå den påvirker vores tænkning, vores politiske fantasi osv. Der virker den vældig lammende.

Kaj Bollmann: Det er nogle af de skræmmende ting, som jeg har oplevet i fredsbevægelsen. For nogle år siden var der et arrangement i Kongens Have, hvor en person stillede sig op og sagde nogle provokerende ting om fredsbevægelsen, om at den fokuserede så meget på atomvåben, at den glemte ting og sager i Afghanistan, at den glemte menneskerettighedsproblematikken. Dette fik indtil adskillige fredsbevægelsesfolk til at blive kolossalt aggressive, fordi det eneste, der for dem var vigtigt i verden, var atombomben og spørgsmålet om at få den væk. De fattede ikke, at de selv var blevet et offer for den religionserstatning, som hedder atombomben, fordi de fokuserede så meget på denne atomgud, at de slet ikke kunne tænke i andre baner.

Anders Boserup: Det er især det, at det låser os fast i troen på en uforsonlig konflikt mellem parterne. Den bliver absolut, og det bliver umuligt at tænke sig den aftrappet og løst på det ene og det andet punkt. I den forstand virker det meget lammende med den måde, hvorpå atombomben er i vores alles hjerner, ikke?

Klavs Birkholm: Men det er så på det individuelle plan, og det, du snakker om, er på det statslige plan, hvor du så siger, at atombomben betyder, at krigen kan føres videre som politik modsat på Clausewitz' tid.

Uffe Østergaard: Altså krigen kan føres videre som politik?

Klavs Birkholm: Ja, politik er blevet krig.

Anders Boserup: Ja, politik er blevet krig.

Klavs Birkholm: I gamle dage var det omvendt. Krigen var en videreførelse af politik, nu er det omvendt.

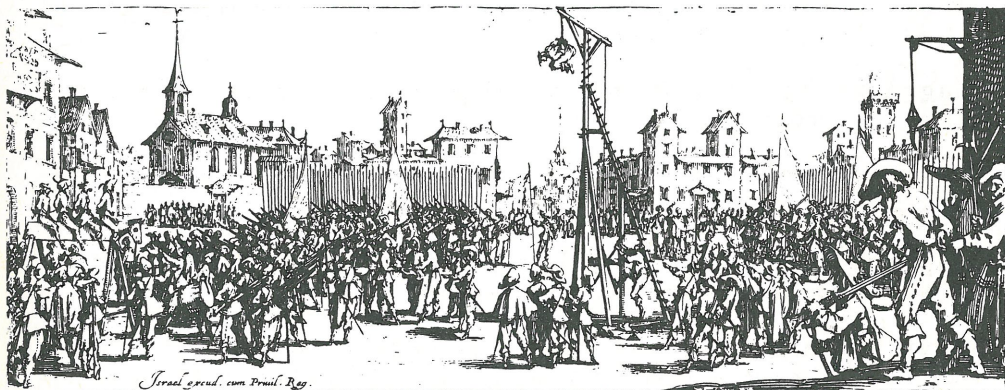
Uffe Østergaard: Bortset fra, at det jo også ifølge Clausewitz i de fleste tilfælde er sådan, at man er kommet til at føre krig i stedet for at føre politik. Han kritiserer jo de fleste krige som fejlagtige, mens vi kun har nogle få velkalkulerede eksempler.

Anders Boserup: Krigen har vel altid meget tit være et uegnet instrument til at opnå noget positivt med. Men Clausewitz' påstand er også mere den, at krigen må tænkes, for ikke at tænke krigen som en absurditet. For overhovedet at kunne tænke den rationelt må man tænke den som et politisk instrument.

Uffe Østergaard: Og hvad så? Jeg spørger endnu en gang for at se, om jeg har forstået: hvori består omvendingen så nu?

Klavs Birkholm: Tænk tankens tænken krig i USA, som Erling snakker om, er jo i virkeligheden en anvendelse af denne lammelse til på statsplan at føre politik. Det er en trussel.

Anders Boserup: De producerer altså ikke strategi. De producerer ideologi for os alle sammen.

214-215 FROM THE MISERIES OF WAR

4. Krig og politik

Slagmark: Man kan spørge igen: hvis man skal tænke i forlængelse af Clausewitz over for afskrækkelsen, der fungerer på et ideologisk niveau, så kunne jeg godt tænke mig at vide, hvordan I stiller jer til det problem, som er blevet rejst i dag. Nemlig: hvis Clausewitz siger, at krigen er et middel til at fremtvinge en afgørelse, og det i dag ikke længere er muligt at fremtvinge en afgørelse med våben, hvordan stiller man sig så? Raymond Aron har hævdet, at man i stedet for en afgørelse får en krise...

Anders Boserup: Jeg mener, at hele det aron'ske ræsonnement er tvivlsomt. Hans forsøg på at se kriseproblemet og den politiske handling - herunder brugen af våben i krisen - som en nyanvendelse af Clausewitz' tankegang mener jeg er helt bagvendt. Men det er rigtigt, som vi var inde på før: vi er kommet i en situation, hvor krig og fred så at sige ikke længere kan skilles, hvor der er en sådan underlig blanding af krig og fred. Det centrale problem er her denne indtænkning af alle vores politiske relationer mellem staterne i et sådant atomkrigsperspektiv. Og det, der først og fremmest må gøres noget ved, er at få frakoblet atomvåbene fra alt det politisk forvirrede, der sker rundt omkring på kloden. Det er altså ikke-førstebrugs politikken, der er kernen i ethvert brud med den lammelse, vi har omkring afskrækkelsesløsningen. Vi må gøre os klart, at vi i første række måske kan opretholde atomvåbnene med henblik på at afskrække fra atomangreb, men sandelig ikke fra noget som helst andet. Alle andre problemer må vi finde andre måder at løse på, om det så er ved et effektivt forsvar eller ved, at man snakker sig til rette i de pågældende konflikter, eller hvad det nu er. Men de må løses på en anden måde end ved at ty til atomtruslen hele tiden.

Slagmark: Var befolkningerne ikke også lammede og skræmte efter 1. verdenskrig?

Anders Boserup: Jo, det var de da sikkert. Hvorfor spørger du om det?

Slagmark: Der var vel også tale om en masseødelæggelse. Det er vel krigens grusomhed, der lammer...

Klavs Birkholm: Jo, men den afgørende forskel er jo stadigvæk, at selv om krigens teknologi og voldsomhed i 1. verdenskrig krævede frygtelige menneskelige ofre, så var det stadigvæk muligt at vinde en krig. Der var en sejrherre. I dag ved vi, at atomvåbnene betyder, at det ikke længere er muligt at kontrollere en stor krig. Der bliver ingen sejrherre. Og det var bl. a. det, som Anders pegede på i sine Clausewitz-betragtninger: det er den afgørende præmis hos Clausewitz, som er ændret i dag - krigens er ikke længere mulig i den forstand, at det ikke længere er muligt at forfølge et mål til dets fuldblyrdelse. Det er ikke længere muligt at sejre.

Slagmark: Det er vel også det, generalerne er blevet opmærksomme på - at afskrækkelsen er utroværdig.

Klavs Birkholm: Næh. Det er meget modsætningsfyldt hos generalerne, fordi mange af militærfolkene - og ikke kun militærfolkene, men også civile krigsstrateger og folk i det militære

establishment - forsøger at tænke sig ud af den situation, hvor krigen ikke er mulig, for igen at gøre det muligt at sejre i en atomkrig. De vil ligesom ikke anerkende det, som Anders her fremhæver: at det faktisk ikke kan lade sig gøre at bruge krigen rationelt, sådan som det kunne lade sig gøre i 1. verdenskrig. De forsøger at finde alle mulige veje til at udtænke scenarier, hvor man kan vinde en begrænset atomkrig, og mange af våbenudviklingerne har det udtalte sigte at give den ene eller den anden part - og især den vestlige side - mulighed for at gennemføre en atomkrig på en sådan måde, at det ikke koster os alt.

Uffe Østergaard: Jeg vil godt vende tilbage til Erlings oprindelige spørgsmål, fordi jeg ikke er helt overbevist om, at det kun er atomvåbnene det drejer sig om. Jeg kan godt se det politisk rigtige i at fokusere på det værste, men at sige, at det er atomvåbnene som sådan, der har produceret den nye tilstand, der har medført alle de konsekvenser, som vi lige har diskuteret, er ikke helt rigtigt. Jeg tror, at vi skal give eksemplet med situationen efter 1. verdenskrig en overvejelse mere. Jeg synes nemlig, du har ret i, Erling, at krigen allerede i en vis forstand var blevet utænkkelig, altså en ikke-rationel mulighed, med 1. verdenskrig. Der satte man nemlig statens eksistens på spil, ikke bare de, der tabte, men også sejrherrene. Det var jo derfor Frankrig ikke ville føre nogen krig ved 2. verdenskrig. Den franske politiske elite havde reelt ingen vilje til at føre krig mod Tyskland, da den ikke regnede med, at den kunne få det franske samfund til at acceptere en belastning som den, der blev det pålagt op til 1917. Derfor holdt de sig mest muligt ude af krigen, også det sidste år. Konsekvensen af dette er, at selv om det skulle lykkes at få lavet foranstaltninger til at holde atomvåbnene ude af krigen, så ville vi stadigvæk være i en situation, som ikke svarer til 1800-tallets, fordi den industrialiserede massekrig forudsætter en totalmobilisering af samfundet i en sådan grad, at man sætter sin egen sociale orden på spil, også selv om man skulle gå hen og sejre. Sejrherrene har jo i en vis forstand tabt krigene. Her i sidste omgang England og i 1. verdenskrig Frankrig i hvert fald. De to lande, der var sejrende stater, tabte, og taberne - Tyskland og Japan - blev efter 2. verdenskrig økonomiske sejrherre. Så der er altså set fra det statslige nogle problemer, som jeg er opmærksom på. Atomvåbnene medfører ikke den totale katastrofe. Jeg er med på at prioritere: lad os først koncentrere os om at prøve at organisere atomvåbenedskæringen, men jeg tror ikke, at vi derved får os bragt ind i en normal situation, hvor man har politiske traditioner og teknikker, som vi kan beherske. Og i en vis forstand er der sket det ulykkelige, at vi på grund af atomvåbnene ikke engang har haft mulighed for at bearbejde mellemkrigstidens erfaringer.

Der kommer vi tæt på noget af det, der bliver diskuteret i forbindelse med våbentechnikken i øjeblikket. Der er andre, som frygter, at det absolutte skel mellem atomvåbnenes omfang og de konventionelle våben er ved at blive nedbrudt. Destruktionspotentialet for de andre våben er voksende, samtidig med at man gør atomvåbnene mindre. Jeg ved ikke præcis, hvad konsekvensen af det, jeg siger, er, men jeg synes bare, jeg ville kaste det ind i diskussionen. Måske var 1. verdenskrig indvarslingen af noget, som vi bare ikke har nået at få øje på konsekvenserne af. Hvis det nu skulle lykkes at få organiseret nedskæringen af atomvåbnene i den internationale politik, er vi så i en situation, vi kan håndtere? Det er ikke en opfordring til at lade være med at gøre noget ved atomvåbnene.

Anders Boserup: Vi må i så fald ved samme lejlighed have en stor, stor del af også de konventionelle militærapparater afviklet, for at vi kan have nogen chance for at kunne håndtere situationen.

Kaj Bollmann: Er det ikke lidt forkert at se det som et spørgsmål om før og efter? Er det ikke snarere en proces, hvor der for hvert led opstår et nyt perspektiv? Anders snakker jo også om, at nogle af atomvåbnene måske beholdes i første omgang. Men det er en proces, hvor hvert skridt fører os nærmere i en retning, men samtidig kræver det nogle nye skridt...

Klavs Birkholm: Jeg synes, at det, du siger, er frugtbart, Uffe, men det er jo først og fremmest et argument imod den gruppe af debattører, som siger: hvis vi fjerner de offensive atomvåben, hvis vi fjerner de små atomvåben, hvis vi fjerner alle disse små og mellemstore våben, som skal være snubletråde, som det hedder i den militære jargon, og kun har de store, så er der større chance for, at vi får hævet tærsklen for atomkrig. Men til gengæld, vil disse folk også sige, får vi sænket krigstærsklen. Der bliver større risiko for, at vi kommer i krig med hinanden, for vi er ikke længere afskrækket af, at det sandsynligvis vil føre til alles ødelæggelse. Jeg synes, at det, du siger, er et argument imod denne gruppe af debattører. Det, du siger, er, at de industrialiserede massesamfund stadigvæk ikke kan kalkulere med krigen som rationel handling. Så skal man altså bare tage det med i analysen, at krig aldrig har været en rationel handling eller kun en meget lidt rationel handling. Det er nok rigtigt, som adskillige forskere har påpeget, at det gennemgående i krigshistorien er, at de fleste stater er blevet drevet ud i krigen af trusler med ryggen mod muren. Det er også det, Anders har været inde på flere gange.

212-213 FROM THE MISERIES OF WAR

5. Fred...

Slagmark: Fredsperspektivet giver vel ikke mulighed for en evig fred. Men tværtimod en våbenhvile eller lignende, en negativ fred. Det er blevet problematiseret af fredsbevægelserne, bl. a. også på grund af vores situation i Europa. Hvordan stiller I jer til dette spørgsmål? Kan man virkelig operere med en fred af begrænset varighed?

Anders Boserup: Jeg synes, at den relevante beskæftigelse i dag er forsøget på at skabe os et pusterum og få afviklet så meget som muligt af de militære systemer. Hvad den endegyldige løsning på tingene er, ved jeg ikke noget om. Jeg synes, at det praktiske problem er at få viklet sig ud af den kolde krig og forholdet mellem supermagterne. Om man sådan abstrakt kan tænke sig en evig fred, og det, som må indgå i den, synes jeg er et problem, som vi slet ikke står over for i dag.

Klavs Birkholm: Hvis vi skal diskutere et positivt fredsbegreb, så skal vi kalde det noget andet. Så skal vi kalde det demokrati. Det er det, jeg vil stille op som modstykke til krig og krigstruslen. Og så gælder det simpelthen om at udvikle - og det beskæftiger vi os alt for lidt med - hvad vi egentlig mener med demokrati, og hvordan vi mener, demokratiet bør udvikles for at minimere krigstruslen. Efter min opfattelse implicerer det i meget høj grad udviklingen af individets forudsætninger og behov i de demokratiske processer.

Man kan sige, at forudsætningen for, at demokratiet kan udvikle sig, er, at man gør op med autoritetsstrukturerne, ikke kun i samfundet, men også i individerne. Og det er ikke noget, som kan udrydde konflikter i verden og heller ikke udrydde risikoen for krig, lige såvel som våbentechnologien ikke kan gøres ugjort, men det er noget, som efter min mening i meget høj grad kan nedbringe krigstruslen.

Kaj Bollmann: Jeg er ikke enig med Anders i, at det er irrelevant at snakke om de store abstrakte ideer, de mere abstrakte fredsvisioner. Jeg mener bare, at det er vigtigt hele tiden at gøre sig klart, at de fungerer som utopier, som visioner. De kan ikke realiseres, men vi er nødt til at have nogle billeder, og vi er nødt til at arbejde med disse billeder hele tiden, fordi vores muligheder for at skabe positive ting jo også udvikler sig. Det er ikke kun djævelskabsmulighederne, der udvikler sig. Mulighederne for at realisere flere og flere visioner udvikler sig også, og derfor synes jeg, at det er vigtigt også at arbejde med disse visioner, samtidig med at man selvfølgelig holder fast i, at der er grænser for, hvad man kan gøre i den aktuelle situation, og der må man holde pusterumsperspektivet klart. Jeg kunne ikke forestille mig at være bundet til hele tiden at tænke i det, som kan realiseres politisk. Jeg synes også, at man nogle gange må prøve at være urealistisk - især inden for bevægelserne.

Klavs Birkholm: Jeg vil stadigvæk sige, at jeg synes, at det er afgørende at udvikle nogle forestillinger og begreber om politiske aktører. Det gælder om at udvikle demokratiet og begreberne om demokratiet som en måde, hvor man gør konflikter og uenigheder og konkurrence produktive i stedet for destruktive. Og når jeg siger, at demokrati er i modsætning til krig, mener jeg, at vold erstattes af samtale som en måde at løse konflikter på. Og jeg ved godt, at Anders så vil sige, at det jo er individuelt, en sag mellem personer, men det mener jeg sådan set ikke kun, det er. Jeg mener, at man udmærket kan forestille sig, at demokratiet indebærer, at man gør det mellem stater.

Slagmark: Altså Habermas' løsning: herredømmefri kommunikation...

Klavs Birkholm: Ja, det kan man godt sige.

Anders Boserup: Der er en form for fredsundervisning, som jeg gerne vil advare imod. Det er den fredsundervisning, der tror, at det nu drejer sig om at lære folk at være venlige og flinke i deres mellemmenneskelige forhold, som om fredsundervisning drejer sig om, at jeg skal lære ikke at være aggressiv over for mine naboer. Det kan være nyttigt

i mange henseender at lære dette, men det har intet at gøre med, om vi får krig i verden eller ej. Intet som helst. Det, jeg gerne så lagt ind i en fredsundervisning, altså fredsundervisning som noget, der skal hjælpe os til at hindre krige i verden, er en skærpelse af børnenes forståelse af den mytologi, vi lever i. Det, som vi var inde på før med atomvåbene.

Klavs Birkholm: Jeg synes ikke helt, at du sådan kan adskille æstetik og pædagogik. Jeg har været til møder hjemme hos dig, hvor vi har siddet og holdt møde nenedunder, og så har man hørt dine to drenge ovenpå forlyste sig med staryars på computerne, og det har jeg det ikke spor dårligt med i den forstand eller i henseende til, at det er et krigsspil. Det synes jeg er ganske udmærket. Min bekymring ligger et helt andet sted. Nemlig: hvad kan computerteknologien gøre ved vores alle sammens æstetiske sans? Faren i dag i relation til krigstruslen blandt børn mener jeg - uden at ville overdimensionere den og uden at jeg vil være apokalyptisk eller male alle mulige spøgelses på væggen - er i høj grad for mig at se, at børn mindre og mindre kommer i kontakt med verdens virkelige levende fænomener og mindre og mindre får blik for den skønhed, som er i naturen. Man ser ikke stjernehimlen, man får det alt sammen på en computer, og den ødelæggelse af ens skønhedsbegreber, som dette fører til, og den ødelæggelse af sproget og den sproglige fantasi og intuition, som også følger heraf, mener jeg er en fare, selv om det lyder konservativt. Jeg mener selvfølgelig ikke, at man ikke skal have computere, men de skal have en bestemt plads, og man skal være opmærksom på, at æstetik spiller en rolle for vores politiske kultur, en rolle, som man normalt ikke tager i betragtning i disse år.

